

---

Симеон А. Симеонов / Simeon A. Simeonov

РУСИЯ, ЕВРОПА И БЪЛГАРСКОТО СЪЕДИНЕНИЕ:  
“ИЗНЕНАДИТЕ” В НОВА РЕТРОСПЕКТИВА

*Russia, Europe and the Bulgarian Unification:  
all the “surprises” in new retrospect*

**Summary:** *This study shows what the Russian diplomacy’s answer was to the coup that took place in Plovdiv on 6th September 1885. The author claims that there were certain political profits that Russia sought from the Bulgarian Unification, thus reinforcing its power and influence in Bulgaria.*

**Key words:** *Russian Foreign Policy, Bulgarian Unification, Alexander of Battenberg (Alexander I of Bulgaria), The League of the three emperors, Alexander III Romanov, Otto von Bismarck, pan-Slavism*

Утвърдена теза е, че Съединението на Източна Румелия и Княжество България е изцяло българско дело, продиктувано от “високата” задача да се постигне националното обединение<sup>1</sup>. Източникът на инициатива, както и движещите сили на Пловдивската революция, са безспорно доказани и пространно аргументирани при концептуализирането на тази теза с фиксирана тежест върху самостоятелното действие. Поставен в логиката на българските усилия след Берлинския конгрес, подобен изследователски избор наистина няма алтернатива. Но при едно важно предварително условие: тази тежест да се изнесе на по-високо ниво, сиреч в рамките на същия избор тя да се фиксира определящо и в конструираната целесъобразност на самия великобългарски проект за Санстефанска България.

Нещо, което би било исторически недостоверно, доколкото Санстефанска България е преди всичко имперски проект на Освободителката Русия. В този смисъл, аспектът “българска инициатива”, макар и наличен, макар и национално обоснован, обективно е доминиран и предопределен да стои в сянката на оперативните разчети на Северната империя. Не доказва ли точно тази подчиненост на българската инициатива от извънбългарски фактори именно богатата хронология от провалени опити да се постигне обединението в периода преди 1885 г.?

Очевидно въпросът е риторичен, но той застава в основата и на друго питане, почерпано вече от сюжетната драматургия на самото Съединение: възможно ли е – в горния контекст и при изобилието от информация за това, което се подготвя в Румелия, неговият размах и ескалация, – реалното отношение на царската дипломация да се свързва единствено с официално демонстрираната от Петербург позиция на случайно застигнат от събитията фактор?

За ангажираните с проблема автори отрицателният отговор на подобно питане остава извън съмнение. Но в иначе правилно поставената и аналитично издържана теза за “разиграната изненада”, доловена в поведението на Русия<sup>2</sup>, остава все пак празнина за може би най-важният аспект на въпроса: не е ли в някаква степен актът от 6. 9. 1885 г. (такъв, какъвто той реално се случва, а именно като народно въстание и българска инициатива) допустим и дори планиран елемент от стратегия, обслужваща имперски цели? Положителният отговор на този въпрос е постижим, но изцяло в разбирането за руския имперски приоритет на проекта “Санстефанска България”. Иначе казано, ако по аналитичен път бъде преодоляно привидното противоречие между съединението като съюзна концепция на Русия (както то е заложено в договора на Съюза на тримата императори от 1881 г.) и Съединението като дело в изпълнение на българския национален идеал.

Отговорът на така поставената изследователска задача би могъл да се разгърне в документално изградена сюжетна линия, при това на базата на влезли вече в научна употреба архивни източници. В тази връзка можем да посочим преди всичко труда на П. Куцаров “Руската империя и Съединението”. Забележителният принос на този автор по проблема е във въвеждането на множество нови и, за отбелязване, недостъпни до този момент за заинтересования български историк, документи от сбирките на външнополитическото ведомство на Русия. В интерпретацията на онази част от тях, която засяга дипломатическата активност на Петербург в месеците до 6 септември, авторът предпочита да остане верен на утвърдената в историографията теза за враждебността на руския самодържец Александър III към българския княз Александър Батенберг като достатъчен повод и причина за отношението на Империята към Пловдивската революция. При едно по-прецизно вглеждане във вътрешната структура на въпросните инструкции и доклади обаче, както и в логиката на тяхното темпорално разгръщане, би могъл да се напипа и релефът на една оперативна карта – наистина изградена бавно, с множество аналитични отсенки и отклонения, ориентирана предимно рефлексивно в отговорно наслагване на провокации, внушения и очаквания на всичко, което българските фактори предлагат като линия на поведение. Композираната в детайли руска дипломатическа (и агентурна) активност се допълва с помощта и на документи, извън представените от Куцаров, сиреч намерили място в издания, публикувани далеч назад във времето<sup>3</sup>.

Като своеобразно въстъпление ще проследим записка на руския посланик в Цариград А. Нелидов от началото на 1885 г. Документът е одобрен от Александър III и очертава непосредствените задачи на Империята по отношение на Турция, в контекста на които българският въпрос също има запазено място.

Основната цел на руската източна политика, според А. Нелидов, е определена след края на Руско-турската война от 1877–1878 г. и визира утвърждаването на Империята на Босфора, както и овладяването на Дарданелския пролив. Посланикът отчита, че времето за изпълнение на тази задача зависи, както от общите политически условия, така и от успешната подготовка на необходимите за това средства. По силата на миролюбивата политика, следвана от Русия, моментът за открита борба с Отоманска Турция няма да настъпи скоро, подчертава А. Нелидов, *но в руски интерес е да бъде предизвикан преждевременно* (к. м. С. С.). Направената тук вметка на Царя гласи: “Това е точно така”. Записката разяснява още, че Русия трябва тайно да подготвя политическата почва за решаването на поставената задача, *т. е. да отстранява всичко, което може да затрудни успешния изход на начинанието* (к. м. С. С.). “Напълно вярно”, отбелязва Императора. В интерес на голямата цел според посланика би трябвало също да се създават условия за предпазване на Турция от засилващото се влияние – икономическо, военно, политическо, на Западна Европа. След което заключава: “Общото направление на нашата политика е достатъчно твърдо определено от съглашението с Австрия и Германия, основано на запазване на настоящото status quo, *макар и не изключващо правилното и мирно развитие на положените от последната война основи на независимостта на някоя част от християнското население на Турция* (к. м. С. С.). За изпълнението на тези условия, а също за изпълнение на набеязаната цел на нашата източна политика, за нас е важно да не се отклоняваме по частни прояви на народни стремежи на намиращите се още под турско иго или полуосвободени славяни. Поддържайки в тях вяра в нашата решимост да постигнем, когато му дойде времето, тяхното пълно освобождение, ние трябва да пазим и увеличаваме нашите отслабнали сили за окончателното действие.”

“Това е вярно”, гласи и тук кратката резолюция на Александър III<sup>4</sup>.

Тази последна част от записката е поредно недвусмислено потвърждение на политиката, основана на отказа от оня критерий за идентичност на имперските цели с националните въжделения на българите, който бе характерен за епохата на Александър II. Отнесено обаче към предходните (подчергани с курсив) оперативни внушения в текста, изискването “да не се отклоняваме по частни прояви на народни стремежи” може да означава също и нагласа за *допуск и контрол* на българската национална инициатива (доколкото руска такава не може да има), с цел обслужване на конкретни имперски цели. “Отработването” на този подход през пролетта на 1884 г., когато чрез повдигането на българския национален въпрос на международна сцена е елиминиран Алеко Богориди от

генералгубернаторското място в Пловдив, стои изцяло в подкрепа на подобна хипотеза<sup>5</sup>.

Влизайки по-нататък в конкретиката на руско-българските отношения от пролетта на 1885 г., ще представим три от иначе немалкото документи, въведени от Куцаров, отразяващи механизмите на руското влияние върху българския политически елит. Първият документ е доклад от 8.5.1885 г. на руския дипломатически агент в София Кояндер, адресиран до външния министър Н. Гирс. Агентът информира за проведен разговор между него и военния министър Кантакузин, от една страна, П. Каравелов и Др. Цанков, от друга. След като Цанков обосновава необходимостта Батенберг да напусне страната, Кояндер намира за навременно да задълбочи това гледище: “Аз, обръща се той към събеседниците си, нямам право да крия от вас, че Русия едва ли може да желае искрено обединението на България под скиптъра на враждебен ней княз. Вас двамата ви считам за малко разположени към моето Отечество и не ви доверявам. Но от вас ние не се боим, защото вие сте българи, обичате своята родина и затова в трудна минута не ще се отделите от Русия, разбирайки, че за вас подобно отделяне би било гибелно. В княза български чувства въобще няма и нему не са скъпи интересите на вашата народност. Да имаме начело на целокупна България подобен човек, който от ненавист към нас, може да постави страната във враждебни към нас отношения – едва ли може да влиза в нашите сметки и интереси”<sup>6</sup>.

На същата дата 8 май Кояндер изготвя донесение и до И. Зиновиев, шеф на Азиатския департамент на руското външно министерство (МВНР). Донесението съдържа оперативни насоки на базата на обобщена информация за развитието на политическата обстановка в България. Като резултат от 15-месечното си пребиваване в страната, Кояндер стига до извода, че трябва да се предприемат енергични мерки за излизане от положението. В думите на агента откриваме и особено послание, което още от този момент на късната пролет хвърля светлина върху ориентира, възприет по-късно от царската дипломация като главно условие за успех: “*да накараме самите българи да се обърнат към нас за помощ*” (к.м.С.С.)<sup>7</sup>.

Третият документ е отново доклад на Кояндер до Гирс от началото на юни, в който агентът алармира за промяна, настъпила в поведението на министър-председателя П. Каравелов. Донася се, че Каравелов маневрира между княза и Русия и като експлоатира руското недоверие към Батенберг, лъже и него, и императорското правителство. Изводът, който се прави, за абсолютното недоверие, с което Империята трябва да се отнася към местните фактори, се увенчава със заключението: “за единствена твърда основа на нашето тук положение може да служи само съзнанието за собствена сила и решимост, в случай на нужда да се прибегне към нея, без да се опираме на княза или на която и да е от местните партии”. Последните редове са подчертани от Императора, а резолюцията му е отново положителна: “Аз мисля, че той не греши”<sup>8</sup>.

Завръзката на сюжета става видима от поредния, вече секретен доклад на Кояндер от 17/29.6.1885 г. В него агентът разширява представата за настъпилите промени в посока, негативна за руските интереси. Важен акцент в информацията е забелязаното сближение на княз Александър с правителствената партия. “Може да съжаляваме, пише агентът, че т.нар. българска интелигенция забрави горчивите уроци на миналото и предпочита да се опре на княз Александър, отколкото да върви под ръка с омразната дълбоко в душата ѝ Русия.

*Бъдещето – макар и не много далечно – ще им покаже цялата погрешност на тези техни планове”* (к.м. С.С.)<sup>9</sup>.

Прокрадналата се в горния коментар заплаха има сериозно основание, повече подробности за което откриваме в доклад, също от края на юни, но на австро-унгарския дипломатически представител в София, Бигелебен. Любопитното е, че, за разлика от донесението на Кояндер, в което ясно прозират агресивните нотки на предупреждение към българите за нелеко бъдеще, в информацията на Бигелебен до граф Г. Калноки, вншен министър на Хабсбургската империя, акцентът пада върху впечатления за по-скоро примирително поведение на русите към княза.

Оказва се, че агентът на Виена е вече подробно осведомен от неговото правителство за опитите на Петербург да се сближи с Батенберг, но той полага усилие да научи и версията на княза по въпроса. Александър потвърждава сондажите и добавя: “Заради офицерския въпрос Русия има голям интерес да се сдобри с мен още преди есента. Аз обаче не изпитвам никаква потребност да жертвам авансирането на моите български офицери. От моя страна това не е отклонение от курса, а закон, създаден от самите руснаци (Дондуков), според който аз имам право да повиша в чин капитан на 30 август 56 българи (общо 104 дотогава). Тогава руснаци ще има почти само сред шабното офицерство”. След което монархът добавя и същинската новина: “*Чрез таен протокол Каравелов и Стамболов се задължиха да ме подкрепят в тази работа. Кантакузин здраво ще се възпротиви... До 30 август руснаците ще направят всичко възможно, за да отблъснат удара, от който се страхуват*” (к.м. С.С.)<sup>10</sup>.

Важно е да се акцентира върху констатацията, че проблемът с възходящата национализация на българската войска се утвърждава във времето като кръстопътен за руско-българските отношения. Не случайно точно в този контекст на неизбежното проблематизиране на руското военно присъствие в Княжеството вижда от самото начало Австро-Унгария своя шанс за пробив в Източните Балкани. Убедението, от друга страна, че Батенберг е предал окончателно интересите на Русия, се вкоренява също не от друго, а от най-ранните сигнали за това, че реализацията на тази програма може да се превърне в платформа за утвърждаване на националното му лидерство.

Не би могло да се отрече, в този смисъл, че лекотата, с която се изгражда все по-широк национален фронт в подкрепа на монарха и неговата военна

политика, е повод за достатъчно сериозни притеснения в Петербург. И, съответно, задължителна предпоставка за изследователя, в демонстративните опити на Петербург за сближение с княза, да потърси по-скоро *неизбежните скрити значения*, отвеждащи към същината на предупреждението, загатнато от Кояндер.

Достъпните документи предлагат достатъчно възможности за извличане на информация в тази насока. Най-ранна във времето (от 9.7.1885) е телеграмата на А. Нелидов до МВНР, в която се аргументира вариант за излизане от “деликатното” положение. Посланикът е на мнение, че Русия трябва да промени политиката си и, предвид увеличаващата се в страната популярност на княз Александър, *да се постарее да придобие в негово лице оръдие за въздействие върху развитието на събитията в Княжеството. За целта е необходимо да се потърси примирие с княза като му се поставят известни условия, а поддръжката на Империята да се ограничи дотолкова, че в никакъв случай да не ѝ се налага да отговаря за евентуални негови действия, които не би могла да одобри* (к.м.С.С)<sup>11</sup>.

Втора във времето (18.7.1885) е частната телеграма на Кояндер до началника на Азиатския департамент Зиновиев. В нея агентът твърди, че споразумението между Батенберг и Каравелов е сключено с цел да се отстранят руските офицери от българската армия при случай на криза. В този смисъл единственият достоен според него изход за Империята би бил тя сама да изтегли своите офицери, дипломати и консули от България. За да се избегне подобно развитие на нещата обаче, агентът все пак пита, не би ли било от полза при известни условия да се отиде на сближение с българския княз<sup>12</sup>.

В отговор, на 31.7.1885 г. заместник-министърът на МВНР Влангали изпраща на Кояндер секретна телеграма, одобрена от Императора. В нея изтеглянето на руските дипломати и офицери се определя като мярка, несъвместима с руските политически интереси, която може да отвори път за чуждо и враждебно на Русия влияние. Примирие с княза е немислимо, поради неговата неискреност. Все пак на Кояндер се разрешава известно лично сближение с Батенберг, с цел да му се подсказе посоката на желаните действия<sup>13</sup>.

В секретно писмо от 2 август отново до руския представител в София, ръководството на външно министерство разширява с повече аргументи основните акценти в горната инструкция<sup>14</sup>.

Два са основните изходни мотива, с които, на базата на инструкциите до Кояндер, можем да свържем насоката на поведение, предпочетена от Петербург в така сложилата се ситуация: отказ от намерението за реално сближение с българския княз и създаване на възможности за по-ефективно влияние върху българското население с оглед на имперските интереси и цели. Оказва се, че и перспективата на развитие, почерпана от тези начала, има за МВНР своите твърде ясни очертания, при това с прогноза за безспорно оптимистичен финал. Намираме я в писмо на Влангали от 6 август до Нелидов:

“Благодарение на сближението с княза, четем в документа, може би ще ни се отдаде на първо време да постигнем някои отстъпки, но всъщност това сближение *ще бъде изтълкувано в смисъл на победа, удържана от княза над нашата политика, като доказателство за нашето безсилие* (к.м. С.С.). Допри-насяйки за укрепване авторитета на княза в България, то ще му даде възможност да постигне осъществяването на користните си замисли и ще ни подготви в бъдеще още по-големи затруднения, тъй като няма съмнение, че при пръв неблагоприятен за нас обрат, князът ще се прояви като открит и непримирим наш враг... Да се намери изход от това положение съвсем не е лесно. Но въпреки това *можем да бъдем уверени, че при първото сериозно усложнение българите ще разберат, че всичките им надежди да намерят опора извън Русия са свършено мизерни и че по силата на обстоятелствата те ще бъдат принудени да прибегнат до нас* (к.м. С.С.)<sup>15</sup>.

Доколко това наглед академично изложение предлага догадки за реална оперативна насоченост на руското поведение, можем да съдим от вече споменатото писмо на Влангали до Кояндер от 2. 8. 1885 г. Опряно на същите аргументи, то отново изтъква колко “непресметливо” и “несъвместимо с достойнството на Русия” би било да се търси сближение с княз Александър. За агента обаче е от значение не само информацията, че това е окончателното решение на правителството по отношение на българския владетел, но и уточнението, *че князът не знае за това решение и не трябва да знае, за да се осигури на МВНР свобода на действие*. Усещането, че всъщност от Петербург вече “размахват диригентската палка” пред Батенберг, се усилва и от следващата инструкция, която е сама по себе си заблуждаващ ход: на агента се позволява да отиде на известно лично сближение с княза, за да му подсказе и напомни, че отношението към него ще зависи от неговата искреност към Русия<sup>16</sup>.

При едно съпоставяне на тази инструкция с предложението на Нелидов от 9 юли, стигаме до извода, че, за да “придобие в лицето на княза оръдие за въздействие върху развитието на събитията в Княжеството”, МВНР предпочита, не реалното сближение с Батенберг, както предлага посланикът, а по-скоро поддържането у него на фиктивна надежда, че това не е невъзможно. Без съмнение, “отворената” по този начин схема на Нелидов би осигурила за царската дипломатия възможности за изход поне в две посоки. От една страна, като подхранва у княза илюзията за нов шанс да си възвърне доверието на Императора, би го подтикнала към ревизия на офицерската програма. От друга, ако това не сработи (каквито са и реалните очаквания), демонстративното, но фиктивно “затопляне” на отношенията би следвало, според писмото на Влангали до Нелидов, да отведе Батенберг към крайни решения (решенията на победителя) и радикален сблъсък, изходът от който неизбежно би бил положителен за Империята. С оглед именно на тази втора прогноза внушава респект обстоятелството, доколко разпознаваем е българският владетел в Петербург,

след като увереността на умовете в МВНР, че разполагат с наистина надежден алгоритъм за разчитане и насочване на неговото поведение, намира потвърждение в хода на самите събития.

В шифрограма на Кояндер от 7 август агентът информира подробно за разговор между Кантакузин и княз Александър. “Разговаряйки с Кантакузин, пише в доклада, князът е съобщил, че е помолил княз Лобанов (във Виена, на връщане от сватбата на брат му Хенри Батенберг в Лондон – б.м. С.С.) да му ходатайства пред императора за разрешение да отиде в Петербург за изясняване на недоразуменията или открито да му се каже, че трябва да напусне България. Батенберг бил готов безпрекословно да се подчини на такова решение”. Руският дипломатически агент изразява съмнение в правдивостта на казаното от княза и привежда като доказателство друга информация: “Кантакузин узнал от достоверен източник, че по пътя от Видин към София, Батенберг разговарял с Каравелов за необходимостта да бъде унищожена нашата военна конвенция. След пристигането си в София заявил пред министрите, че Солсбъри и Калноки, изразявайки удовлетворение по повод настоящото положение на нещата в България, посочили, че присъствието на чужди офицери в армията е единствената опасност, заплашваща Княжеството”. Завършвайки поверителната си информация, Кояндер пита: “Не следва ли да считаме подобни заявления на княза, ако те са верни, като признак за намерението му, в случай на отказ (за прошка – бел. П. Куцаров) на Господаря Император, да влезе в открита борба с нас”<sup>17</sup>.

Наличието на паралелни източници в българските исторически архиви за истинността на окуражителните сигнали, дошли от Лондон и Виена, потвърждава изнесеното от Кантакузин<sup>18</sup>. Това със сигурност оказва влияние на княжеското поведение, а също и на руските фактори, които по принцип виждат във всеки опит на Батенберг да търси изясняване на отношенията си с Александър III само потвърждение на неговото двуличие.

Налага се обаче констатацията, че за Петербург проблемът далеч не е “домашен”, след като не тръгва към разправа с “врага” чрез простото привикване и приемане абдикацията на княза (каквато готовност демонстрира и самият той), а предпочита решение на казуса на български, респективно на международен терен. Иначе казано, изправяме се пред поредното доказателство за това, че не персоналната неприязън и “механичното” премахване на Александър I Български е същността на проблема за Русия, а осигуряването на нова, положителна перспектива за нейното влияние в България и региона. И което е по-съществено като извод от тази констатация: за Империята подобна перспектива не би била възможна, нито извън “възроденото” признание на самите българи за все така наличната руска добра воля към тях, нито, разбира се, извън санкцията на Европа.

Ето защо, в момента Петербург няма интерес от обвързване със самостоятелна официална инициатива по отношение на Батенберг и българските



проблеми. Че залогът е твърде голям (както и съответните рискове), подсказва подчертаното безразличие, с което МВнР посреща серията варианти за изход от ситуацията, лансирани от Кояндер в строго секретен доклад до Влангали, също около месец преди Съединението. Но царската дипломация не остава пасивна. Знак за това е директивата, която се чете в резолюцията, оставена от самия Александър III в края на споменатия документ: *“Няма съмнение, че е настъпил моментът да се действува в България решително и да се сложи точка на всички тези въпроси”* (к.м.С.С.)<sup>19</sup>.

Обобщената характеристика на онова, което реално предприема МВнР през следващите дни, говори за тактика, подсказваща за вече очертаната стратегия. В основата на тази тактика застава отстъплението – както от позицията, отстоявана до този момент спрямо офицерските планове на княз Александър, така и по отношение на неговата персона като цяло.

Свидетелства за това, какво всъщност се случва, можем да почерпим от информацията на някои други чужди дипломатически представители в София<sup>20</sup>. Исторически най-достовоерен е прочитът на обстоятелствата, предложен от управляващия английското дипломатическо агентство, Грейвс. В доклада му от 25 август (н. с.) четем:

“В началото на миналата година, както бе съобщено от Ласелс в писмото му до лорд Гренвил (10. 1. 1884), българската камара взе решение двамата български офицери във всяка от двадесет и четирите дружини на пехотата да бъдат повишени в чин капитан. На тази мярка силно се противопоставиха, полковник Котелников, тогава действащ министър на войната, и след това княз Кантакузин.

Каравеловото правителство обаче продължи да настоява за това повишение, независимо от опасността княз Кантакузин да си подаде оставката и подкрепата на руското представителство да се прехвърли към политическите им опоненти. Миналия петък, на 21-ви (н.с., 9-и, ст. ст. – б.м. С.С.) т.м. *министърът на войната оттегли опозицията си и по молба на българския княз връчи на Негово Височество “приказ”, с който около 80 български офицери от всички войски се произвеждат в чин капитан* (к.м. С.С.).

Този “приказ”, който, макар и подписан, няма да бъде обнародван преди 30 август (стар стил), се основава на военната разпоредба на княз Дондуков-Корсаков, според която офицерите, прослужили три години в най-ниския чин, се смятат подходящи за повишение<sup>21</sup>.

Политическото отстъпление на Русия по офицерския въпрос е продължено през следващите седмици и с изявя на открита толерантност към българския владетел. Особено показателна е близостта, установена между Батенберг и княз Кантакузин, познат в България като лично доверено лице на Императора. По свидетелството на френския дипломатически агент Флеш, на 30 август, имен ден на княз Александър (но и дата, от която влиза в сила указът за произ-

водството на българските офицери), парадът, командван от ген. Кантакузин, е много блестящ. Разпространяват се упорити слухове за предстоящо сближение между княз Александър и Александър III, подсилени от самият Батенберг, връчил на военния министър Голямата лента на своя орден. Кръста на кавалер на “Св. Александър” получава и друг руски офицер, полковник Ваймари, главен секретар на Министерството на войната, придружил княза на военните маневри край Шумен<sup>22</sup>.

Известно е обаче, че интензивната натовареност за българския монарх на имения му ден далеч не се изчерпва само с удържаната победа по офицерския въпрос (в действителност са произведени 79 български офицери в чин капитан и 5 руски в чин майор<sup>23</sup>). Историята сочи, че на 30.8.1885 г. князът се изправя пред шанса да постигне успех с наистина съдбовно за нацията значение, когато в лагера край Шумен пристигат пратениците на румелийското съзаклятие Д. Ризов и С. Муткуров и му предлагат да оглави българското съединение. “Тайният революционен комитет, заявява Ризов, е решил да прогласи (на 15 септември) съединението даже при отказа на Ваше Височество”<sup>24</sup>.

Всъщност със сигурност можем да твърдим, че посещението на 30 август далеч не представлява изненада за Батенберг. Факт е, че на този ден той е вече, образно казано, в “режим на напрежение” относно решението, което трябва да вземе по постъпилото предложение-ултиматум. Твърдението се основава на информацията, че преди посочената дата князът е посетен самостоятелно от Муткуров, изпратен от неговия началник майор Д. Николаев със същата цел. В спомените си Николаев наистина пише за мисията, с която делегира капитана при княза, без обаче да уточнява датата и мястото на осъществената среща<sup>25</sup>. И тук идва изненадата: датата се оказва 28 август, мястото – Русе, а информацията – засечена в донесение на *агент от руското военно разузнаване*. Става въпрос за имперския консул във Видин, който, според П. Куцаров, твърди, че още на тази среща княз Александър дава съгласие за Филипополския преврат<sup>26</sup>. От българските източници е добре известно, че Батенберг не се ангажира с твърд отговор дори след срещата в лагера край Шумен, но в случая е по-съществено свидетелството за *близката* дистанция, от която по това време руската агентура следи всеки ход на българския владетел.

Колебанието на княза е безспорно, но така или иначе, решението е взето, а това идва до потвърди и извода, който се налага: доказателствата за ясно документираната воля и решимост на царската дипломация, както и поредицата ходове, ориентирани в нарочна тенденция от нейна страна, обуславят до голяма степен постановката за това, че се реализира *допуск* на българската инициатива, прицелен, разбира се, в постигането на определени имперски намерения.

Със сравнително същата сигурност на документално изграден анализ може да се постави поведението на Русия и по отношение на събитията около самия акт от 6. 9. 1885 г. Веднага би могло да се посочи голямото предимство,

с което се ползва Петербург предвид утвърдилата се, в крайна сметка, революционна форма на борба за обединение на българите: принципното затруднение да му се опонира по официален път. Добре документиран е обаче фактът, че руската дипломация *и не желае* да опонира на ескалиращите процеси в Източна Румелия. С подчертана пасивност от страна на МВнР се посрещат всички апели на руските представители в Пловдив – и.д. главен консул Г. В. Игелстрьом и военния аташе подполковник М. М. Чичагов, да им се изпратят инструкции за работа в бързо усложняващата се обстановка. Ефектът от тази въздържаност се оказва безспорно окуражителен за заговора: по свидетелството на един руски поданик, добре запознат със ситуацията, “като не знаеха как да се държат, нашите представители решиха да се присъединят към движението и започнаха енергично да го подкрепят”<sup>27</sup>.

Нещо повече, от литературата е известно, че Чичагов влиза в контакт със съзаклятниците още преди 6 септември и поема ангажимент да съдейства на делото като осигури неутралитета на руското офицерство в областта. Облякъл парадната си униформа в деня на преврата, военният аташе на Русия дава ясен знак както на българската страна, така и на чуждите представители, че одобрява и подкрепя Съединението<sup>28</sup>. За разлика от Чичагов, Игелстрьом остава докрай верен на внушението, че Русия не би одобрила подобен акт, но поради липса на актуални инструкции от външно министерство, “на свой риск” заповядва на руските офицери от милицията и жандармерията да се въздържат от намеса в събитията, за да не се допусне проливането на невинна българска кръв<sup>29</sup>.

Още по-малко изненадващо е това отношение на руските фактори в контекста на посланието, оставено далеч преди това от А. Сорокин, генерален консул на Империята в Източна Румелия. Документирани са спомени на румелийски дейци от лятото на 1885 г., които ясно указват, че преди да се отправи в отпуск, Сорокин обикаля градовете и селата на областта и, без да се стеснява, агитира активно в полза на съединението<sup>30</sup>. Към гражданите на Пловдив обръщението му е също “да провъзгласят съединението на Източна Румелия с България”<sup>31</sup>. Тази необичайна активност има особена стойност от гледна точка на свидетелството, дадено от С. Радев в контрапункт, а именно, че още след победата на русофилите през пролетта на 1884 г., руският консул преустановява “старите си насърчения за съединението”<sup>32</sup>.

В този ред на документираните свидетелства е редно да се посочи и един последен детайл: действията на руските представители в Пловдив са енергично и строго блокирани от Петербург едва на 8 септември, сиреч в деня, от който автентичната официална позиция на Империята започва да набира сила за нова и коренно различна легитимност<sup>33</sup>.

В едно от по-новите изследвания върху международните отношения през разглеждания период, руският учен М. Ю. Золотухин пише, че по повод на

Съединението Петербург изработва и следва план за действие, в който личат намерения като: пряка руска намеса в българските дела, провокирана от самите българи, които (принудени от тежката вътрешна и външна обстановка около отхвърлянето на Съединението от страна на силите) ще изоставят своя княз и ще се обърнат към Русия за помощ; отстраняване на Батенберг, смяна на либералното правителство, оглавявано от П. Каравелов и, едва тогава, открито признаване на Съединението; промяна на Търновската конституция, способствала за развитието на радикализма и породила безредието в Княжеството. Золотухин уточнява, че руската дипломация ще се стреми да реализира този план със съдействието на Германия и Австро-Унгария<sup>34</sup>.

Онова, което руският учен спестява в случая, но което се подразбира от само себе си, е извеждането на генералната цел, преследвана от царската дипломация при изпълнение на горния план: гарантиране на трайна и стабилна доминация в българското Княжество. Цел, вече претърпяла неуспех през 1883 г., но която отново набира сила в начертанията, с които изобилства имперската дипломатическа преписка от месеците и дните преди Съединението.

Един е базисният детайл, около който се разгръща споменатият план, и това е провокирането на тежка вътрешнополитическа криза в българското общество. Намираме го принципно обоснован и надлежно оптимизиран още в писмото на Влангали до Нелидов от 6 август, при това пряко обвързан с евентуалното поведение на българския владетел, разчетено (а дни след това – и *поставено*) в ясно предначертана тенденция. Може ли в този смисъл да се твърди, че става дума за план *post factum*, след като само броени дни след 6 септември Русия предприема действия за поставяне на българите в безизходица и вътрешнополитически конфликт – например чрез инструкцията от 9 септември за отзоваване на руските офицери? И не пренебрегва ли пак поради същата причина Александър III заявената от княза (още в деня на *присъдата*, дошла от Петербург) готовност да абдикира, ако с това умилостиви руския самодържец и така помогне на своя народ<sup>35</sup>?

Особено точно прицелено е последното от тази предизвестена поредица риторични питання: не следва ли да се търсят все в същата посока внушенията, идващи и от прословутата височайша забележка (сама по себе си съдържаща признанието за вече скритото одобрение на акта от 6 септември) “За разединение сега и дума не може да става, но докато е това правителство у вас, нищо, нищо, нищо не чакайте от мен”<sup>36</sup>?

Красноречива реплика, която в заключение ще отнесем към друга такава, за да “затворим” окончателно (чрез мнение, свободно споделяно от чуждото представителство в София) кръга от свидетелства за това, че в поведението на Русия *преди, по време и в контекста* на Пловдивската революция, прозира една единна концепция за политика.

Става въпрос за реплика от срещата в деня на Съединението между гръцкия дипломатически агент Рангабе и българския външен министър И. Цанов.

Натоварен от колегите си чужди дипломати да се информира за намерението на правителството във връзка със събитията в Пловдив, Рангабе между другото пита, а Цанов препредава в телеграма до княз Александър:

“Не е ли това пригответено от Русия с двойна цел: или да положи Ваше Височество *hors des traitès* (вън от договорите, фр.), ако приемете поканата, или да се компрометирате пред българското мнение, ако откажете”<sup>37</sup>.

## БЕЛЕЖКИ

<sup>1</sup> **Димитров, И.** Исторически очерк за съединението на Северна и Южна България. София, 1995; **Лалков, М.** България в балканската политика на Австро-Унгария 1878–1903. София, 1993, с. 177–343; **Митев, Й.** Съединението 1885. Пловдив, 1985; **Стателова, Е., А. Пантев.** Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 година. София, 1995; **Куцаров, П.** Руската империя и Съединението. София, 2001, с. 31–45.

<sup>2</sup> **Куцаров, П.** Цит.съч., с. 71; **Радев, С.** Строителите на съвременна България. Т. 1. Царуването на княз Александра 1879–1886. София, 1973, с. 532.

<sup>3</sup> Съединението 1885. Спомени. София, 1985; Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българската война. Дипломатически документи 1885–1886. София, 1989.

<sup>4</sup> Куцаров, П. Цит.съч., с. 27–29.

<sup>5</sup> България в политиката на трима императори 1879–1885. Германски дипломатически документи, Т. I. С., 2004, № 295, 402, 411–413, 418, 428–444, 450; **Стателова, Е., А. Пантев.** Цит. съч., с. 50–52; **Радев, С.** Цит.съч., с. 465, 470; **Куцаров, П.** Цит.съч., с. 50, 69.

<sup>6</sup> Пак там, с. 58.

<sup>7</sup> Пак там, с. 58–59.

<sup>8</sup> Пак там, с. 56.

<sup>9</sup> Съединението на Северна и Южна България, № 35, с. 46–47.

<sup>10</sup> Пак там, № 38, с. 50–51.

<sup>11</sup> Пак там, № 44, с. 56–57.

<sup>12</sup> **Куцаров, П.** Цит. съч., с. 63.

<sup>13</sup> Пак там, с. 65.

<sup>14</sup> Пак там.

<sup>15</sup> Съединението на Северна и Южна България, № 44, с. 57–58.

<sup>16</sup> **Куцаров, П.** Цит. съч., с. 64.

<sup>17</sup> Пак там, с. 65–66.

<sup>18</sup> **Стателова, Е., А. Пантев.** Цит. съч., с. 71–72.

<sup>19</sup> **Куцаров, П.** Цит.съч., с. 60–61.

<sup>20</sup> Съединението на Северна и Южна България, № 46, с. 60.

<sup>21</sup> Пак там, № 47, с. 60–61.

<sup>22</sup> Пак там, с. № 51, с. 64–65.

<sup>23</sup> **Стателова, Е., А. Пантев.** Цит. съч., с. 76.

<sup>24</sup> Пак там, с. 75–76.

<sup>25</sup> **Пешев, П.** Историческите събития и деятели от навечерието на освобождението ни до днес. София, 1993, с. 193.

<sup>26</sup> **Куцаров, П.** Цит. съч., с. 71.

<sup>27</sup> Съединението 1885. Спомени, с. 139.

<sup>28</sup> Пак там, с. 179, 243; **Митев, Й.** Съединението 1885, с. 277.

<sup>29</sup> **Куцаров, П.** Цит. съч., с. 88-89.

<sup>30</sup> Съединението 1885. Спомени, с. 271, 578.

<sup>31</sup> Пак там, с. 143.

<sup>32</sup> **Радев, С.** Цит. съч., с. 490.

<sup>33</sup> Съединението на Северна и Южна България, № 65, с. 73.

<sup>34</sup> **Золотухин, М. Ю.** Россия, западноевропейские державы и Османская империя в период международных кризисов на Балканах (1885–1888). Москва, 1993, с. 98.

<sup>35</sup> **Радев, С.** Цит. съч., с. 529. След Съединението едно от изискванията на МВНР към неговите консули и агенти в България е да следят за евентуални настроения срещу управляващата партия в полза на Русия. По този повод Куцаров приважда доклад с твърде любопитни наблюдения на руския вицеконсул във Варна, Лисевич от 20.12.1885 г. “Всеизвестно е, пише дипломатът, че българите са народ изключителен и чужденците, в т.ч. и руснаците, не търпи. Това по отношение към нас беше забелязано както преди преврата от 6 септември, така и още повече понастоящем. Тази забележка се отнася въобще към интелигенцията, естествено с изключение на отделни нейни членове и масата селско население, което обаче е леко управлявано от властващата класа, всякога разполагаща със средства, за да го накара да се подчинява безпрекословно... Вярно е, че обикновените хора говорят за руския цар и руснаците с уважение и съчувствие, но това е само поради факта, че виждат в тях засега своите покровители и все още вярват, че помощ и съдействие могат да получат само от Русия. Съзнанието за племенно родство и единство на вярата с нас е слабо развито и да се очаква от този крайно пестелив и сметкаджийски народ някаква политическа инициатива или движение в полза на Русия, или против своето правителство, едва ли е възможно, особено при сегашното военно положение в страната”. Вж. **Куцаров, П.** Цит. съч., с. 99–100.

<sup>36</sup> **Пешев, П.** Цит. съч., с. 195–196.

<sup>37</sup> Външната политика на България. Документи и материали. Т. I. 1879–1886. София, 1978, № 277.

## ЛИТЕРАТУРА

**Димитров, И.** Исторически очерк за съединението на Северна и Южна България. София, 1995.

**Золотухин, М. Ю.** Россия, западноевропейские державы и Османская империя в период международных кризисов на Балканах (1885–1888). Москва, 1993.

**Куцаров, П.** Руската империя и Съединението. София, 2001.

**Лалков, М.** България в балканската политика на Австро-Унгария. София, 1993.

**Митев, Й.** Съединението 1885. Пловдив, 1985.

**Пешев, П.** Историческите събития и деятели от навечерието на освобождението ни до днес. София, 1993.

**Радев, С.** Строителите на съвременна България. Т. I (1879–1886). София, 1973.

**Стателова, Е. А. Пантев.** Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 година. София, 1995.